

Magyar Bálint: A kormánykritikától a rendszerkritikáig

A Nemzeti Együttműködés Rendszere, avagy a posztkommunista maffiaállam

A szovjet birodalom összeomlását követően sokan éltünk abban az illúzióban, hogy a kommunista diktatúrákat nyugati liberális demokráciák váltják fel. S bár nem tűnt zökkenőmentesnek az út, mégis konszenzus uralkodott abban, hogy egy progresszív lineáris fejlődési folyamatnak vagyunk a részesei. A liberális demokráciák normáitól való eltérések inkább gyermekbetegségeknek tündek, nem felnőttkori személyiségjegyeknek. A devianciák krónikus tünetei ugyanakkor arra készítették az elemzőket, hogy leíró nyelvi kísérleteikben valamilyen formában a liberális demokrácia-autokrácia tengely mentén próbálják értelmezni az egyes posztkommunista államok politikai folyamatait, s bemutatni e rendszereket, melyek megakadtak, esetleg visszafordultak ezen az úton.

A rendszerváltó országok egy része, uniós tagságot nyerve, át is ment a felvételi vizsgán, bár némelyek, az EU geopolitikai megfontolásai miatt, gyorstalpalón, csökkentett vizsgakövetelményekkel. Az unió bővítői úgy hitték, hogy az új tagokat nem csak egy fogyasztói közösségbe történő bekerüléshez szükséges felvételi vizsga kényszere, hanem egy önként vállalt értékközösséghez tartozás vágya is inspirálja. Ahogy az ebbéli csalódással már lehetetlen volt nem szembenézni, úgy bővült a tranzitológiai irodalom, mely az egyes utódállamok vonatkozásában a liberális demokráciához viszonyított deviancia mértékei szerint adtak különböző értelmezéseket a posztkommunista országok viszonyaira.

Olykor a demokrácia kifejezést toldották meg egy korlátozó jelzővel (illiberális, irányított, pseudo stb. demokrácia), s próbálták különböző intézményrendszeri indikátorok mentén az „összesített” deviancia mértékével megítélni, hogy még demokratikusnak tekinthető-e a vizsgált rendszer. Máskor az autokrácia különböző enyhítő jelzőkkel ellátott (fél-autokrata rezsim, puha diktatúra, választásos autokrácia) változataiként vagy egyszerűen csak hibrid rendszerekként jellemezték e társadalmakat.

Ha az uralom alanyaira utaltak, akkor többségi demokráciáról vagy domináns pártrendszeréről beszéltek. Ha pedig a hatalomkoncentráció és a vagyonosodás összekapcsolódásáról, akkor, a hatalom illegitim kedvezményezettjeit hangsúlyozva, klientalista rendszeréről, haverok kapitalizmusáról, vagy csatlakozás utáni huliganizmusról írtak.

Átmeneti rendszerek vagy végállomás?

A hazai elemzők, észlelve a devianciák rendszerképző jellegét, történelmi analógiák után kutattak. A centralizáció és államosítás jelenségei a Kádár-rendszer késői kommunizmusának képét idézték fel. A Horthy rendszer ideológiájának, kulturális mintakészletének és nyelvezetének reinkarnációja fasisztoid, korporatvista értelmezéseknek adott teret. Míg az uralmi, igazgatási gyakorlatban a személyes függelmi viszonyok kialakulása feudális hűbéri rendszerek képzetét szülték.

2010 után a Fidesz felszámolta a liberális demokrácia intézményrendszerét és valóban egy új rendszert teremtett. Orbán Viktor még a választások előtti kötcsei beszédben jelentette be, hogy nem pusztán kormányváltásra készül, majd elhatárolta az „elmúlt két zavaros évtized” időszakától a létrehozandó új modellt, a „nemzeti szabadságharc” ideológiáját és a „Nemzeti Együttműködés Rendszere” elnevezést adta neki, és ki is építette a rendszert, mint „centrális erőteret”.

Mindeközben ellenzéki kritikusan – önlefejező módon – benne ragadtak egy kormánykritikai paradigmában. Azonban nem csak rendszerkritikai alapra kellett volna helyezkedni, hanem megtalálni azt a fogalmi keretet is, mely újszerűségében értelmezni tudja a politikai ragadozónak ezt a típusát.

A posztkommunista maffiaállam

A 2010 után létrejött rendszer a tekintélyuralmi, autokrata rendszereknek egy olyan sajátos jegyekkel rendelkező, önálló formája, amely az eddigi típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat hasonlóságokat más autokratikus formákkal, az egyedi vonások hasonlóan tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy *sui generis* típust definiál. Nem más, mint az autokrata rezsimek egy altípusa. az ezt leíró fogalmi keret nemcsak a hatalomkoncentráció technikáit, de az uralmi elit természetét is tárgyalja.

A megnevezésben a posztkommunista jelző nem csak arra utal, hogy az új rendszer a kommunista diktatúra bomlástermékeként jött létre, hanem arra is, hogy ezen országok összeomlott rendszere valaha az állami tulajdon monopóliumára épült. A maffiaállam megnevezés pedig az új hatalmi elit természetére, szerveződési rendjére. Ez ugyanis nagyban különbözik a különféle történelmi analógiákban említett autokráciák uralmi elitjeitől. Mindenekelőtt abban, hogy mint az a maffiában szokás, alapvetően családi, illetve a közös – egyszerre politikai és gazdasági – üzlet által megpecsételt, fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmisségi rendbe tagozódnak.

A *klasszikus maffia* – mint szervezett alvilág – nem más, mint erőszakos, illegitim kísérlet a patriarchális Családfő premodern jogosítványainak érvényesítésére a modern polgári jogegyenlőségre épülő társadalom viszonyai között. Ezt a kísérletet ugyanakkor az állami közhatalom szervei igyekeznek megghiúsítani. A maffia olyan fogadott család, melyben „a nem vér szerinti rokoni kapcsolat szigorú és ünnepélyes elkötelezettséget, feltétlen kölcsönös segélynyújtást követel a felektől” (Eric Hobsbawm). A maffia: illegitim neoarchaizmus. A *maffiaállam* viszont – mint szervezett felvilág – a patriarchális Családfő jogosítványai érvényesítésének kísérlete, nemzeti szinten a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között, az államhatalom megszállásával és annak eszköztárával. Egyfajta politikai vállalkozás.

A Keresztapa, a miniszterelnök számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezzi az ő „háza népe” személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol az újraértelmezett nemzet az ő „háza népe”. Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját „háza népét”, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

Az autokratikus rendszer maffiaállami altípusának sajátosságai

A posztkommunista maffiaállam tehát nem a liberális demokrácia pusztá devianciája, és nem is egy átmeneti képződmény, hanem az autokráciáknak egy önálló altípusa. A *Magyar polip* című kötet megjelenését követő viták, kritikai észrevételek arra késztetnek, hogy összefoglaljuk a posztkommunista maffiaállam rendszerspecifikus jellemzőit:

1. A politikai hatalom koncentrációja és a személyes/családi vagyon felhalmozása együttesen érvényesül.
2. A politikai váltógazdaság elitjének szisztematikus lecserélésével párhuzamosan zajlik a gazdasági elit központilag, a gazdaságon kívüli erőszak eszközeivel vezérelt cseréje is, a fogadott politikai család függelmi rendszerébe szervezve. Nem eredeti tőkefelhalmozás zajlik, mert ott a premodern és modern szektor, vagy éppen az agrár- és az ipari szektor közti tőkeáramlás történik, melyet tulajdonosváltás kísér. Itt azonban csak a meglévő felhalmozott tőke tulajdonosainak – eredeti vagy másodlagos – cseréjét vezérlik. Az új tulajdonosi garnitúra pedig nem válik valódi vállalkozóvá, mivel szocializációja révén az csak a vállalkozó mezében megjelenő – a Családfő által meghatalmazott, politikai monopóliumokkal körülbástyázott – járadékoltató.
3. A közérdek nem esetlegesen, hanem tartósan és a politikai döntéseket alapvetően meghatározó módon rendelődik a magánérdek alá. A közpolitikai célkitűzések, mint a politikai döntések indítékai háttérbe szorulnak, felszámolódnak. A döntéseknek egyszerre van hatalmi és vagyonosodási motivációja. Minden döntés hatalmi és egyben vagyonosodási döntés is: „*agymosás és pénzmosás*” (Vásárhelyi Mária).
4. A szervezett alvilágra, a maffiára jellemző illegális magánerőszak helyébe a törvényesített (vértelen) állami/közhatalmi erőszak lép, amely nem csak a hatalom megtartását, hanem a fogadott politikai család vagyoni gyarapodását is szolgálja.
5. A maffiaállam a legalizált állami erőszak eszközeivel magánvagyonokat kényszerít – olykor az ideiglenes tranzitállamosítás közbeiktatásával – saját érdekkörébe, és osztja újra azokat a fogadott család körében. Ennyiben is különbözik a korrupció „bevet” formáitól, mert itt már a pusztán folyó jövedelmek illegitim eltérítésén túl vagyonok/vagyoni értékű jogok erőszakos újraosztása is zajlik. Ahogy a klasszikus maffia felszámolja a magánbanditizmust, úgy a maffiaállam is megszünteti a partizánkodó, anarchikus korrupciót, melyet egy felülről szervezett, központosított, nagyrészt törvényekkel legalizált sarc vált fel.
6. A politikai hatalomból eredő magánvagyon felhalmozása során a fogadott politikai család vagyona és a köz-, illetve állami tulajdon óhatatlanul átnyúlik egymásba. (Szemben például már az alkotmányos monarchiákkal is, ahol a kettő világosan elkülönül egymástól).
7. A maffiaállam uralmi kulcsszereplői:
 - a *poligarcha* (Frei Tamás kifejezése), aki legitim politikai hatalomból, politikai vállalkozásként szerez magának illegitim gazdasági vagyont; az ő politikai hatalma nyílt, míg a gazdasági rejtett;
 - az *oligarcha*, aki legitim gazdasági vagyonból épít olykor magának politikai hatalmat is; s akinek a gazdasági hatalma nyílt, a politikai viszont rejtett;
 - a *stróman*, aki valódi hatalom nélkül – akár a politika, akár a gazdaság világában – a legitim és illegitim szféra közti szakadékot személyében, formális pozíciójával, jogállásával hidalja át. A közhatalmi funkciók többségét betöltők gyakorlatilag

strómanok, mint ahogy a gazdasági szereplők nem elhanyagolható – különösen az államtól függő - része is.

8. A tényleges politikai és gazdasági döntéshozás kikerül a formalizált, legitim szervezetek hatásköréből és a fogadott politikai család központi közegébe kerül: a kommunista pártok „politbüro”-jából a fogadott politikai család „polipbüro”-ja lesz (Révész Sándor); ami persze nem rendelkezik az uralmi természetéből fakadó legitimitással. Nem a Fidesznek van transzmissziós szíja a döntései érvényesítésére, hanem maga a párt vált a fogadott politikai család legfőbb transzmissziós szíjává.
9. Az osztály jellegű – autonóm jogállású, piaci mechanizmusokon keresztül érvényesülő - struktúrák helyébe patrónus-kliens típusú vazallusi viszonyok, függelmi láncok lépnek. A fogadott politikai család a Családfő köré épülő, egyközpontú, hierarchikus, személyi és családi kapcsolatokon keresztül felépülő uralmi képződmény. A demokráciáknak az intézményi garanciák oltalmában tömeges, gyenge személyes kötéssel működő társadalmát – az intézményi garanciák leépülésével együtt – egy csekély számú, erős személyes kötésre épülő világ váltja fel. A rendszerbe, a fogadott politikai családba nincs szabad belépés, hanem csak befogadás, beléptetés, behódoltatás; és belőle nincs szabad kilépés, hanem csak kitzasztítás.
10. A formai, jogi eljárások helyére a materiális, önkényes cselekvés lép. A kormányfő nem kormányoz, hanem – illegitim módon, az országgal, mint tulajdonával – rendelkezik. A közhatalom intézményei – a parlamenttől kezdve, a kormányon, az adóhivatalon és az ügyészségen át – csak lepapírozzák, könyvelik az önkényesen hozott döntéseket. A „*rule of law*”-t felváltja a „*law of rule*”. Az igazságszolgáltatás helyébe az igazságosztás lép.
11. A Max Weber-i bürokratikus szakigazgatás felülről történő lebontása nem pusztán azt jelenti, hogy „pártkatonák” lépnek az igazgatási irányítás vezető pozícióiba, mert ők nem a párt iránt lojálisak, hanem a Családfőhöz vannak közvetlenül vagy személyes láncolatokon keresztül bekötve. A kinevezettek a fogadott politikai család legkülönbözőbb szerepeit látják el az igazgatás legitim szférájában: stróman, helytartó, komisszár, gazdatiszt, pénztárnok stb., mely elnevezések szociológiailag pontosabban írják le e szerepek tényleges funkcióit, mint az igazgatási pozíciók hivatalos elnevezései.
12. A kialakuló függelmi, vazallusi rend azért nem feudális természetű, mert az uralom szociológiai, materiális természete és jogi, formális legitimitációja nem esik egybe. A kettő közti szakadékot pedig az állami erőszak és képmutatás hidalja át. A maffiaállam az uralmi természetének nem megfelelő legitimitáció miatt kényszerül az állampolgári jogok és a választási demokrácia korlátozására. S így a rendszer se nem liberális demokrácia, se nem – tisztán erőszakra épülő – diktatúra.

Piramisjáték

A maffiaállam kiépülését kísérő hatalmi átrendeződés költségei a masszív jövedelem és erőszakos vagyonátcsoportosítás nyomán erősen megterhelik a gazdaságot, s válságidőszakban egy *olaj nélküli*

olajdiktatúrához teszik hasonlatossá. A fogadott politikai család hatalmát és vagyonosodását olajozó jövedelmeknek más forrásokat kell találni. Ezek az egykulcsos adó, a szociális kiadások visszaszorítása, a bankok, szolgáltatók sarcolása és főként az uniós források eltérítése. Ez egyfajta *gazdasági piramisjáték*, hiszen egy kedvezményezettre három vesztes jut (Krémer Balázs), illetve erősen kérdéses, hogy a nyugati adófizetők meddig hajlandók közvetlenül pénzelni a magyar maffia, a fogadott politikai család gyarapodását.

De a gazdasági piramisjátékon túl zajlik egy *politikai piramisjáték* is, mely a külpolitikában a „nyugati csónakban keleti széllel” (Haraszi Miklós) stratégiájaként jellemezhető. Az unió és transzatlanti elkötelezettséggel ellentétes politika a keleti autokratáknál történő – legitimációs és anyagi – koldulással párosul. Belpolitikában pedig hideg polgárháború, az ország saját polgárainak alávetése zajlik. E folytonos „háborús” mobilizálás és demobilizálás a nemzeti szabadságharc jegyében már az *ideológiai piramisjáték* része is, s a mobilizáláson túl, mint a morál- és jogfelfüggesztés eszköze is funkcionál.

A *maffiaállam nacionalizmusa* nem más nemzetek ellen irányul, hanem a saját nemzetéből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendben az alá betagozva. Azok ugyanis nem részei a Családfő „háza népének”, s ennek viselhetik minden következményét. Számára a nemzet: a fogadott család és tartozékai, a Családfőtől a cselédségig, azaz a közmunkásokig. A magyar polip a saját egyéni önzéshez teremt kollektivistát, nemzeti ideológiai keretet egy hamis igazságosztás jegyében. A veszteseknek, javak híján, közösségi érzést, pozitív és negatív érzületet, kínál: az „igaz hazaszeretet” kizárólagosságát, illetve a nemzet ellenségei („idegenszívűek”, „hazaárulók”) és parazitái (cigányok, hajléktalanok, munkanélküliek) lenézésének, megvetésének jogát. A Fidesz vezetői nem antiszemiták, célpontjuk nem a „zsidó”, hanem célközönségük az antiszemiták. A bankban nem az zavarja őket, hogy „zsidó” lenne, hanem az, hogy nem az övék. És nem is rasszisták, hanem célközönségük a rasszisták. Viszont megbocsáthatatlan bűnük, hogy legitimálták mind az antiszemita, mind a rasszista érzelmeket, közbeszédet, s a szélsőjobboldali szavazók utáni hajszában bővítetten termelik újjá azokat, illetve olykor intézményesen kooptálják képviselőiket. Kérdéses, hogy a gazdasági, politikai, ideológiai piramisjáték eszkalációját meg tudják-e fékezni, illetve ennek összeomlása milyen tragédiát zúdíthat a társadalomra.

Eközben érthetetlen, hogy az ellenzék dilemmája még mindig az, hogy Orbán Viktor uralmára mint legitim kormányra vagy illegitim rendszerre tekintsen-e. A választójogi törvény konszenzust nélkülöző és manipulatív átalakítása ugyan kikényszerítette a demokratikus ellenzéki erők *technikai koalícióját*, ezen erők önfeladó módon még mindig hezitálnak a kormánykritika és a rendszerkritika paradigmái között.